

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประสมในภาษาไทย

นางสาวอนงค์ เอยงอุบล

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕
อาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นววรรณ พันธุเมธา
อาจารย์ คุชฎีพร ชำนิโรคนานต์

การศึกษาภาษาไทยในเรื่องโครงสร้างของคำเท่าที่มีอยู่นั้นยังไม่ได้มีการศึกษาค้นคว้า
เรื่องของคำประสมให้ละเอียดลึกซึ้ง ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีปัญหาที่น่าสนใจควรศึกษาต่อไปอีก ประเด็น
ปัญหาที่ผู้วิจัยสนใจมี ๒ ประการ คือ

๑. ปัญหาเรื่องคำจำกัดความของคำประสมซึ่งยังลึกลับอยู่ ทำให้ความเข้าใจเรื่องของ
คำประสมต่างกันออกไป

๒. คำประสมมีส่วนประกอบอย่างไร ทำหน้าที่อะไร และมีความหมายอย่างไรบ้าง
ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเรื่องคำประสมเพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับปัญหาข้างต้นนั้น โดยเลือก
เอาเฉพาะคำประสมที่สร้างขึ้นตามวิธีของไทยโดยไม่รวมคำสมาสของบาลีสันสกฤต และเลือกข้อมูล
จากคำในภาษาพูดและภาษาเขียน ที่ใช้ในชีวิตประจำวันของประชาชนในกรุงเทพมหานคร คำ
ราชาศัพท์ ตลอดจนคำศัพท์วรรณคดีเท่าที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๔๙๓ และคำที่ค้นพบในเอกสารหรือหนังสือที่ใช้ประกอบการวิจัยครั้งนี้ ผลของการวิจัยมีดังนี้

คำจำกัดความของคำประสม

ผู้วิจัยได้พิจารณาคำราชาภาษาไทยและเอกสารการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ที่ได้ให้คำจำกัดความ
ของคำประสมแตกต่างกันออกไป ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความของคำประสมไว้ว่า เป็นคำที่เกิดจาก

หน่วยคำอิสระที่มีความหมายต่างกันตั้งแต่ ๒ หน่วยคำขึ้นไปประกอบกัน คำประสมแต่ละคำจะต้องมีส่วนประกอบ ๒ ส่วน แต่ละส่วนนั้นอาจจะเป็นหน่วยคำอิสระ หน่วยคำอิสระซึ่งประกอบกันเป็นกลุ่มคำ คำประสมหรือคำซ้อนก็ได้ ส่วนประกอบแต่ละส่วนจะต้องทำหน้าที่รวมกันเป็นคำคำเดียว โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาดังนี้

๑. หน่วยคำทุกหน่วยที่ประกอบกันเป็นคำใหม่จะต้องให้ความหมายใหม่ที่รวมกันเป็นความหมายเดียวซึ่งมีค่าความหมายเดิม เช่น

ทอดสะพาน ถ้าหมายถึงการใช้สื่อสารเข้าไปทำความสนิทสนมกับผู้ที่ต้องการความคุ้นเคยจัดเป็นคำประสม เพราะมีความหมายร่วมกันเป็นความหมายเดียว

ถ้าหมายถึง การนำไม้มาวางทอดเป็นสะพานเพื่อใช้เดินข้าม ไม่จัดเป็นคำประสม เพราะแต่ละคำต่างก็มีความหมายเดิมเต็มคำ

๒. หน่วยคำทุกหน่วยที่ประกอบกันเป็นคำ จะแบ่งแยกหรือแทรกคำหนึ่งคำใดลงไปอีกไม่ได้ ถ้าแยกหรือเอาคำอื่นมาแทรกแล้วจะทำให้ไม่สามารถสื่อความหมายตามต้องการ การพิจารณาเกณฑ์นี้ผู้วิจัยถือเอากรอบประโยคทดสอบที่ได้มีผู้อื่นทำวิจัยเกี่ยวกับคำประสมแล้ว เช่น

คำประสม *รับปาก* ซึ่งหมายถึง “สัญญาจะทำตามถ้อยคำที่พูดกันเช่นในประโยคว่า

ฉันยังไม่ได้ รับปาก

ถ้าแทรกคำอื่นลงไป เช่น

ฉันยังไม่ได้ รับ เลย ปาก

หรือ

ปาก ฉันยังไม่ได้ รับ

จะไม่ได้ความ คือ ไม่สื่อความหมาย

๓. ลักษณะนามที่ใช้ร่วมกับคำประสมประเภทนาม จะต้องเป็นลักษณะนามสำหรับคำทั้งคำ ไม่ใช่สำหรับหน่วยคำใดหน่วยคำหนึ่ง เช่น

แก้มแหม่ม เมื่อเป็นคำประสม จะใช้คำลักษณะนามว่า “ผล” หรือ “ใบ” ถ้าแยกพิจารณาทีละหน่วยคำจะพบว่า *แก้ม* ใช้ลักษณะนาม “ข้าง” ส่วน *แหม่ม* ใช้ลักษณะนาม “คน” แต่เมื่อรวมกันเป็นคำประสมแล้ว หมายถึงชมพูชนิดหนึ่ง จึงใช้ลักษณะนาม “ผล” เป็นต้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ให้เกณฑ์เสริมเพื่อพิจารณาคำประสมอีก คือ อาศัยหลักการออกเสียงเป็นส่วนช่วยพิจารณา คือ คำประสมจะมีลักษณะการลงน้ำหนักคำ และการเว้นจังหวะคำเป็นแบบคำหลายพยางค์ทั่ว ๆ ไปในภาษาไทย คือ ถ้าเป็นคำสองพยางค์ก็จะลงน้ำหนักมากที่พยางค์หลัง ถ้าเป็นคำหลายพยางค์พบว่าพยางค์ที่มีน้ำหนักอาจจะเรียงติดต่อกันได้ตั้งแต่ ๒ ถึง ๔ ครั้ง แต่พยางค์ที่มีน้ำหนักเบา มักจะเรียงกันไม่เกิน ๒ ครั้ง และจะไม่ปรากฏเป็นพยางค์สุดท้ายของคำใด ๆ เลย คำใดมีพยางค์ที่มีน้ำหนักเบาเรียงกันมากกว่า ๒ ครั้ง ก็มักจะตัดพยางค์ที่มีน้ำหนักเบาออกเสีย พยางค์หนึ่ง หรือมีจะหนักเปลี่ยนพยางค์ที่มีน้ำหนักเบาซึ่งมาข้างหลังให้กลายเป็นพยางค์ที่มีน้ำหนัก ในเรื่องการเว้นจังหวะของคำก็จะเป็นแบบคำหลายพยางค์คำเดียว คือ จะไม่มีการหยุดระหว่างหน่วยคำที่มาเรียงกันเป็นคำประสม ดังตัวอย่าง

น้ำแข็ง/หมดแล้ว

ประโยคนี้เมื่ออ่าน น้ำแข็ง ติดกันโดยไม่มีการหยุดระหว่าง น้ำ กับ แข็ง จะเป็นลักษณะของคำประสม แต่ถ้าอ่านว่า

น้ำ/แข็งหมดแล้ว

ความหมายจะกลายเป็นคำ ๒ คำเรียงกัน คือ คำว่า “น้ำ” คำหนึ่ง และ “แข็ง” อีกคำหนึ่ง

ส่วนประกอบและหน้าที่ของคำประสมในภาษาไทย

จากการศึกษาข้อมูลที่เป็นคำประสมทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่า คำประสมจะประกอบด้วยคำเดี่ยวตั้งแต่ ๒-๓ คำ คำเดี่ยวเหล่านั้นได้แก่คำในหมวดคำต่าง ๆ ๗ หมวด คือ

คำนาม (น) คำกริยา (ก) คำลักษณะนาม (ล) คำจำนวนนับ (จ) คำลำดับที่ (สท) คำบอกเวลา (บว) และคำบุพบท (บุพ)

คำในหมวดคำทั้ง ๗ หมวด อาจจะมีการเรียงลำดับในคำประสมต่าง ๆ กันได้มากมายหลายแบบ

นอกจากการศึกษาการประกอบคำของคำประสมแล้ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษาความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นของคำเดี่ยวซึ่งเป็นส่วนประกอบของคำประสม โดยอาศัยแนวความคิดแบบการวิเคราะห์ส่วนประชิด (Immediate Constituents) และพบว่าถ้าคำประสมใดประกอบด้วยคำเดี่ยว

๒ คำ คำเดียว ๒ คำนี้จะสัมพันธ์กันโดยคำหนึ่งเป็นส่วนหลักอีกคำหนึ่งเป็นส่วนขยาย หรือทั้ง ๒ คำต่างก็เป็นส่วนหลักของคำประสมก็ได้ เช่น

คำประสม *เสือดาว* ประกอบด้วยคำเดียว ๒ คำ คือ “เสือ” กับ “ดาว” คำว่า “เสือ” สัมพันธ์กับ “ดาว” โดย “เสือ” เป็นส่วนหลัก และ “ดาว” เป็นส่วนขยาย

คำประสม *กันชน* ประกอบด้วยคำเดียว ๒ คำ คือ “กัน” กับ “ชน” คำ “กัน” สัมพันธ์กับ “ชน” โดยต่างก็เป็นส่วนหลักของคำประสม

ในกรณีที่คำประสมนั้นประกอบด้วยคำเดียวมากกว่า ๒ คำ พบว่าคำเดียวบางคำจะสัมพันธ์กันใกล้ชิดเท่าคำอื่นที่เป็นส่วนประกอบของคำประสมคำเดียวกัน จึงทำให้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคำเดียวที่มาประกอบกันเข้าเป็นคำประสมแตกต่างไปจากคำประสมที่ประกอบด้วยคำเดียวเพียง ๒ คำ ตัวอย่างเช่น

คำประสม *แบบฝึกหัด* *ข้าวต้มมัด* และ *สลากกินรวบ* ต่างก็เป็นคำประสมที่ประกอบด้วยคำเดียว ๓ คำเหมือนกัน แต่ถ้าพิจารณาความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นแล้วจะเห็นว่าแตกต่างกัน อาจเขียนแผนภูมิได้ดังนี้

ในแง่ของการศึกษาหน้าที่ของคำประสมในภาษาไทยนั้น ผู้วิจัยพบว่าหน่วยคำที่ประกอบกันเข้าเป็นคำประสมนั้น ไม่ว่าจะมีส่วนหน่วยคำก็ตามจะทำหน้าที่ร่วมกันเป็นคำคำเดียว คำประสมส่วนใหญ่จะทำหน้าที่เพียงอย่างเดียว แต่มีคำประสมจำนวนหนึ่งที่สามารถทำได้หลายหน้าที่ จากข้อมูลนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าคำประสมที่ทำหน้าที่อย่างเดียวนั้นมี ๓ ประเภท คือ

๑. คำประสมประเภทนาม เช่น แม่บ้าน ของกลาง เต็กข้างถนน
๒. คำประสมประเภทสรรพนาม เช่น คุณนาย เจ้าคุณ ลูกช้าง
๓. คำประสมประเภทกริยา เช่น เสียวรู้ กล่าวยุติ กวาดตา

คำประสมที่ทำหน้าที่ได้หลายหน้าที่มี ๗ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. คำประสมประเภทนาม-คุณศัพท์
๒. คำประสมประเภทนาม-กริยา
๓. คำประสมประเภทกริยา-คุณศัพท์
๔. คำประสมประเภทกริยา-กริยาวิเศษณ์
๕. คำประสมประเภทนาม-คุณศัพท์-กริยา
๖. คำประสมประเภทคุณศัพท์-กริยา-กริยาวิเศษณ์
๗. คำประสมประเภทนาม-คุณศัพท์-กริยา-กริยาวิเศษณ์

ความหมายของคำประสมในภาษาไทย

จากการพิจารณาคำประสม ผู้วิจัยพบว่าคำประสมในภาษาไทยจำแนกตามความหมายได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. คำประสมที่ใช้เป็นชื่อซึ่งใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ
๒. คำประสมที่หมายถึงกริยาอาการ

๑. คำประสมที่เป็นชื่อ จะใช้สำหรับเรียกสิ่งต่าง ๆ ทั้งคน สัตว์ พืช และ สิ่งของ เช่น แม่ทัพ งูกันขบ พริกชี้ฟ้า ฯลฯ คำประสมประเภทนี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท

ก. คำประสมที่มีความหมายใกล้เคียงกับความหมายของคำที่นำมาประกอบกับความหมายของคำประสมประเภทนี้ จะเกิดจากการรวมความหมายของคำที่นำมาประกอบกันอันอาจจะจำแนกเป็นประเภทย่อยได้อีก ๒ ชนิดย่อย คือ

– คำประสมที่มีคำหนึ่งเป็นชื่อเรียกสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนคำอื่นในคำประสมช่วยจำแนกชนิดย่อยของสิ่งนั้น เช่น เมียน้อย มกแดง นกเป็ดน้ำ ฯลฯ

– คำประสมที่คำซึ่งมาประกอบกันรวมกันให้ความหมายของคำประสม คำประสมชนิดนี้จะไม่มีการเป็นชื่อเรียกสิ่งใดสิ่งหนึ่งประกอบอยู่ คำที่นำมาประกอบกันเป็นคำประสมต่างก็จะร่วมกันให้รายละเอียดแง่ใดแง่หนึ่งเกี่ยวกับ คน สัตว์ พืช และสิ่งของ เช่น พ่อพระ กาฝาก ทานตะวัน ฯลฯ

ข. คำประสมที่มีความหมายต่างไปจากความหมายของคำที่นำมาประกอบกัน ลักษณะของคำประสมประเภทนี้จะมีคำที่เป็นชื่อเรียกสิ่งต่าง ๆ ประกอบอยู่กับคำอื่น แต่ความหมายของคำประสมที่สร้างขึ้นจะไม่ตรงตามชื่อเหล่านั้นระบุดัง คำที่นำมาประกอบกันเป็นคำประสมต่างจะร่วมกันให้ความหมายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติคล้ายคลึงกับอีกสิ่งหนึ่ง เช่น มือขาว หน้าม้า ไก่อ่อน ฯลฯ

๒. คำประสมที่หมายถึงกริยาอาการ ผู้วิจัยได้อาศัยแนวการจำแนกคำกริยาของ นววรรณ พันธุเมธา คือ จำแนกคำกริยาออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามความหมายของคำกริยานั้น และจากการศึกษาคำประสมพบว่าคำประสมที่เป็นกริยานั้นแบ่งออกได้เป็น กริยาแสดงสภาพ กริยาแสดงประสบการณ์ และกริยาแสดงอาการ

ก. กริยาแสดงสภาพ หมายถึง กริยาที่แสดงสภาพของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาจเป็นสภาพจิตใจหรือสภาพร่างกาย เป็นลักษณะคุณสมบัติหรือนิสัยและอาจเป็นสภาพถาวรหรือชั่วคราวก็ได้ คำประสมที่มีความหมายเป็นกริยาแสดงสภาพส่วนใหญ่จะมีคำนามที่เป็นชื่ออวัยวะประกอบอยู่ด้วย เช่น ใจเด็ด ตาขาว ท้องแก่ ฯลฯ และอาจจะมีคำชนิดอื่นมาประกอบกันเป็นกริยาประเภทรูปแบบบ้าง เช่น กริยา + นาม บุพบท + นาม

ข. กริยาแสดงประสบการณ์ หมายถึง กริยาที่แสดงความรู้ ความเข้าใจแสดงความรู้สึกและแสดงประสาทสัมผัสของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง จากการพิจารณาคำประสมที่มีความหมายเป็นกริยาแสดงประสบการณ์ ผู้วิจัยพบว่า คำที่นำมาประกอบกันเป็นคำกริยาประเภทรูปแบบ คือ คำกริยากับคำนาม โดยที่คำนามจะสัมพันธ์กับคำกริยาเป็นแบบต่าง ๆ เช่น เป็นผู้รับกริยา ผู้มีสภาพเป็นต้น เช่น ชายหน้า สะกิดใจ ขวัญหนี ฯลฯ

ค. กริยาแสดงอาการ หมายถึง กริยาที่บุคคลหนึ่งบุคคลใด หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใด แสดงออกมาในลักษณะที่อาจเป็นอาการที่อยู่กับที่หรือเป็นอาการที่เคลื่อนที่ ผู้วิจัยพบว่าในคำประสมที่มีความหมายเป็นกริยาแสดงอาการ คำนามจะสัมพันธ์กับคำกริยาเป็นแบบต่าง ๆ เช่น เป็นผู้รับกริยา หรือผู้ทำกริยา เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ตอกหน้า ถอนตัว อยู่ไฟ ฯลฯ

วิทยานิพนธ์นี้ได้มีการศึกษาค้นคว้าโดยมีการจำกัดขอบเขตของข้อมูลอย่างแน่นอน การวิเคราะห์ได้ทำเป็นขั้นตอนอย่างถูกต้องเหมาะสม และได้มีการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดทุกขั้นตอน ทำให้เห็นลักษณะของคำประสมไทยในแง่ต่าง ๆ อย่างชัดเจน น่าสนใจและยังมีได้ศึกษาวิเคราะห์ละเอียดก็ได้เสนอแนะให้มีการศึกษากันต่อไป นับได้ว่าเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่า น่าสนใจมากเล่มหนึ่ง

จิราภรณ์ ภักธากานุกัทร

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย